

OLD CULTURE IN THE NEW WORLD. TUDOR VIANU AND THE NEW "SCIENTIFIC" CRITICISM

Adriana Stan, Postdoctoral Researcher, Romanian Academy¹

Abstract: The present study tries to assess a part of Tudor Vianu's legacy in the Romanian literary criticism of the late 50s and 60s. The basic argument concerns the common ground between Vianu's stylistic conception, much indebted to Spitzer but also to linguistics, and the formalist-structuralist doctrines read by his young disciples. The paper will thus explore the emergence of a Romanian „science of literature”, to which some future important academic names (such as Toma Pavel, Virgil Nemoianu, Sorin Alexandrescu) can be enlisted.

Keywords: *stylistics, formalism, Realist Socialism, linguistics, criticism*

Deși rămâne un „clasic” al culturii noastre literare, beneficiind de succesive reeditări, de o impresionantă serie de Opere și o constantă cotă de prestigiu, Tudor Vianu nu este și un autor „clasicizat”, poziția sa pe harta intelectuală postbelică fiind privită mai degrabă sub statutul „excepției”. În mod particular, legătura sa cu istoria criticii noastre pare și mai subțire. Căci autorul precoce al celebrei „demisiuni” din critică adresată lui Lovinescu s-a format și definit în interbelic ca estetician și filosof al culturii, în raporturi de reciprocă ignorare, uneori animozitate cu scena critică, dominant foiletonistă, a momentului. Cât despre perioada postbelică din istoria criticii noastre, numele lui Vianu pare să însemne și mai puțin, dat fiind că acum se manifestă alte modele critice mult mai pregnante și mai autoritare decât un eventual model Vianu (mai exact – călinescianismul și lovinescianismul). În plus, spre deosebire de posteritatea lui Călinescu sau a lui Lovinescu, care pot fi coagulate mai ușor în jurul unor principii directe („critica de creație”, „sincronismul”, „revizionismul”, de pildă) – fie ele și reductive în raport cu opera integrală a autorilor menționați-, posteritatea lui Vianu este mult mai difuză și greu definibilă printr-una sau mai multe idei critice precise. Să nu uităm, în fond, că vorbim de un autor polimorf, exersat în domenii multiple de cercetare, care a întâlnit istoria literară doar pe anumite segmente ale activității sale, iar critica literară doar într-o formă indirectă și mai degrabă în ultima parte a carierei sale științifice.

Într-adevăr, în raport cu scena intelectuală a anilor '30, Tudor Vianu a manifestat o relativă inadecvare, atât ca sistem de gândire, cât și ca mod de autodefinire teoretică (suntem într-un moment impresionist, dar și într-unul când criterioniștii proclamau „depășirea momentului universitar în cultura română”). Iată însă că tocmai după 1948, el intră ca reper în orizontul studiilor literare românești, Ion Ianoși având dreptate să remarce că dacă prima etapă a carierei (1924-1948) îi aparține lui „Vianu-creatorul”, cea de-a doua (1948-1964) este a lui „Vianu-formatorul”². Revenirea sa în zona literară nu este, totuși, o continuitate firească a primei perioade de activitate, ci o mutare precipitată de schimbările culturale și instituționale pe care le cunoaștem cu toții. Pe fundalul noului regim politic, fostele domenii predilecte ale autorului - estetica și filosofia culturii – sunt, practic, sufocate de dogmă. Astfel că, după

¹ Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Cultura română și modele culturale europene: cercetare, sincronizare, durabilitate”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/159/1.5/S/136077.

² Ion Ianoși, „Ultimul Vianu”, *Adevărul literar și artistic*, X, nr. 578, 31 iulie 2001, p. 10-11.

câțiva ani de ostracizare din universitate, Vianu se reorientează spre domenii mai practice de cercetare, cele posibile în condițiile programelor reformate de învățământ, cele care i-ar fi permis să-și valorifice, cu minime concesii ideologice, preocupările anterioare. Astfel că, pe parcursul anilor '50, îl vom regăsi pe autorul *Artei prozatorilor români* implicat în istoria limbii literare, stilistică, apoi comparatism, reintrat în circuit, reconfirmat în funcții și consolidând o imagine de stilistician care va pune în umbră, într-o mare măsură, imaginea esteticianului interbelic.

Din noile sale poziții instituționale, Vianu își câștigă, în fața noilor generații de studenți și cercetători, un prestigiu pe care nu se poate spune că îl avusese în perioada interbelică. Sechestrul ideologic din timpul realismului socialist amputează o parte considerabilă din istoria literaturii noastre, dar produce și un adevărat vid de mentori literari autentici, înaintea liberalizării culturale care-i va readuce pe eșichier. Tudor Vianu devine, în schimb, în a doua jumătate a anilor '50, un intelectual stabilizat public, fără pete morale (în afară, eventual, de cea a prudenței), dar și un supraviețuitor simbolic al vechiului regim. Deținător, la un moment dat, al cursului de literatură universală „cel mai frecventat din facultate (mai ales că în acea perioadă încetaseră prelegerile lui G. Călinescu, înlocuit cu I. Vitner)”³, profesorul are toate datele pentru a figura acum ca un *spiritus rector*. Desigur că peisajul mentorilor critici se va schimba radical de la jumătatea anilor '60, o dată ce liberalizarea culturală permite reactualizarea moștenirii călinesciene și lovinesciene. Deocamdată însă, așa cum nota Virgil Nemoianu, „patronii acestor noi ramuri” de cercetare – lui Vianu adăugându-i-se Al. Rosetti sau Mihai Pop – „confirmă niște speranțe prin însăși personalitatea lor”⁴.

Noile direcții de cercetare la care face aluzie citatul de mai sus țin de „ascendenta capătă în științele umane de către lingvistică”⁵. Disciplina esențială în noile programe universitare realizate după model sovietic și conforme agendei de culturalizare a maselor, lingvistica inspiră o linie mai pozitivă, mai formală în abordarea literaturii. Această linie va fi îmbrățișată de către tinerele generații de literați din motive ușor de ghicit: după ani de sociologism barbar, frecventarea istoriei literare prin intermediul limbii literare, al stilisticii lingvistice sau al poeziei promite o „gură de aer” și o revenire a obiectivității, dar și confort ideologic, întrucât nu implică riscul prea multor judecăți de valoare. Să nu uităm că generația de studenți care intră la Litere în jurul jumătății deceniului șase nu are o memorie precomunistă de maturitate, în schimb a fost crescută în spiritul intruziunii violente a politicului. Aceeași generație va beneficia în câțiva ani de liberalizarea culturală și de accesul la bibliografia străină pe care aceasta îl aduce, putând astfel îndeplini un deziderat unic, deși cu două fațete: specializare teoretică și amnezie ideologică.

Prezența lui Tudor Vianu la catedră, în postura de coordonator de colective (cum sunt cele de studiu al limbii literare) sau grupuri de cercetare (cum va fi Cercul de Poetică și Stilistică de la București) este esențială pentru adunarea în matcă – academică, cel puțin – a acestor direcții critice. Fixarea profesorului în stilistică și partea în genere lingvistică a istoriei literare fusese dictată de considerentele strategice pe care le menționam anterior. Ea produce în a doua jumătate a anilor '50 câteva studii-program, privind redefinirea obiectului stilisticii cu aplicații corespunzătoare, dar nicidecum studii care să depășească sau măcar să egaleze nivelul celor scrise în deplină energie creatoare, de până la *Arta prozatorilor români* inclusiv. Sunt însă suficiente pentru a legitima o școală de stilistică și o critică universitară de tip

³ Simona Iacob, „Tudor Vianu. Repere biografice și de activitate universitară”, *Caiete critice*, 8-9, 2008, p. 42.

⁴ Virgil Nemoianu, *Arhipelag interior. Eseuri memorialistice (1940-1975)*, Amarcord, Timișoara, 1994, p. 354.

⁵ Mihai Zamfir, „Critica română și structuralismul”, *Viața românească*, nr. 6, iunie 1967.

formal(ist), care se vor extinde până spre finalul perioadei național-comuniste. Nu intenționez să prezint toate ramificațiile acestui fenomen în spațiul lucrării de față. Mă voi rezuma la un studiu de caz, relevant – cred – pentru a completa tabloul deja descris în câteva lucrări recente al criticii românești șaizeciste, dar important și grație personajelor implicate, unii din ei - viitoare nume mari ale scenei critice internaționale.

Printre tinerii absolvenți de Litere apropiați lui Vianu se numără Toma Pavel, Virgil Nemoianu, Sorin Alexandrescu, Sanda Golopenția, Matei Călinescu, Mihai Nasta, Mihai Zamfir, Mihaela Mancaș etc. Diferiți ca formare, ca specializare, dar și în privința evoluției ulterioare, cercetătorii enumerați se înrudesesc prin anumite date intelectuale de tip *raționalist* și par să promită, în debutul anilor '60, constituirea unei paradigme *pozitive* în studiile noastre literare, la intersecție cu științele limbajului. Mai degrabă atipici pentru mediul intelectual românesc, în care astfel de coincidențe între studiile literare și lingvistice au fost rare și fără șansa de a face școală (cazurile unui O. Densusianu, D. Caracostea), acești tineri sunt, în schimb, reprezentanți cât se poate de tipici ai fenomenului de care vorbeam mai sus, al ieșirii din ideologie și scufundării în teorie. Virgil Nemoianu își descria, în acest sens, grupul de vârstă ca fiind „poate cea mai norocoasă generație postbelică până la cea a anilor '90”, una care a înțeles îndemnul tacit că ”Vă lăsăm în pace, să faceți cam ce vreți în domeniul vostru. În schimb, nu vă amestecați în (...) politica țării”⁶.

Din punct de vedere teoretic, acești tineri se întâlnesc cu Tudor Vianu cam pe la jumătate de drum. Firește că orizontul maestrului, definitiv marcat de idealismul german și de o concepție romantică a individualității creatoare, nu mai corespunde în literă celui al discipolilor săi, care citesc acum lingvistică structurală sau critică formalistă nord-americană. Totuși, Vianu însuși ajunsese, pe căi ne-formaliste, la un anumit *obiectivism estetic* și la chestiunea *seriilor literare*, fapt demonstrat prin efortul tipologic din *Arta prozatorilor români* (1941), și reiterat prin *Introducerea în teoria valorilor* (1942), în care argumenta disocierea dintre originea subiectivă a valorilor și valabilitatea lor obiectivă și generală. În mutarea acestui om de cultură veche în lumea nouă, schimbarea e mai ales de ordin practic, privind domeniile posibile de cercetare, dar continuitatea intelectuală există. Căci organicismul de izvor german și clasicismul structural al fostului estetician rămân active în tendința de a organiza formele în serii, în viziunea de armonie compozițională a textului sau a stilului auctorial, în raportul postulat între părțile operei și întregul ei. În cam același punct îi aduc lecturile din formalismul rus și american ori din structuralismul praghez și pe tineri cercetători ca Toma Pavel, Virgil Nemoianu, Sorin Alexandrescu, Mihai Nasta etc. Conjuncția aceasta de gândire, alimentată de dorința, comună tuturor formalismelor europene sau americane, de a închide ușa realităților politice, ne îndreptățește, iată, să vorbim de o tradiție Vianu incipientă.

Și mai interesant e însă felul în care amprenta maestrului are rolul uneori de a tempera radicalismul teoriilor cu care tinerii săi discipoli intrau în contact, menținându-le într-o zonă mai umanistă în care chestiunile „autorului” sau ale „valorii” să nu-și piardă relevanța. Putem urmări acest fenomen în cazul lui Virgil Nemoianu, căruia istoria criticii românești îi păstrează o amintire de emul al structuralismului, mai ales datorită cărțuliei de popularizare publicată în 1966. Din perspectiva evoluției ulterioare a teoreticianului „secundarului”, această asociere ar părea însă mai degrabă o mezialianță de tinerețe. În prima jumătate a anilor '60, Nemoianu și-a căutat formula intelectuală pe o poziție aflată la intersecția dintre perspectiva filosofică în critică inspirată de Cercul de la Sibiu (ai cărui moștenitori mai direcți au fost Nicolae Balotă și Ovidiu Cotruș) și perspectiva lingvistică, de ”critică a formelor”, inspirată mai ales de *New Criticism*-ul anglo-american de care s-a apropiat ca anglist.

⁶ Virgil Nemoianu, *Tradiție și libertate*, București, Curtea Veche, 2001, p. 387.

Proporțiile acestea au fost dozate, treptat, în direcția unui raționalism umanist foarte în spiritul lui Tudor Vianu. Căci, deși interesat de oferta structuralismului, în vogă atunci, autorul *Microarmoniei* explora posibilitatea de a gândi viața formelor concentric, în viața mai largă a culturii. În 1967, de pildă, Virgil Nemoianu pleda pentru o critică „eseistică, ce tinde spre filosofia culturii”, singura capabilă să „procure literaturii accesul în zona celor mai înalte preocupări umane, integrând opera într-o istorie a sensibilității, într-o morfologie generală a stilurilor, în seria semnificațiilor transcendente etc.”⁷ Viitoarele lucrări de comparatism și istoria ideilor ale profesorului american de origine română vor continua să evalueze dialecticile tradiție-modernitate, epistemologie-estetică sau științe-arte de pe poziții umaniste, organiciste și conservatoare. Această continuitate intelectuală e cu atât mai remarcabilă cu cât Nemoianu a trăit pe viu modele academico-ideologice ale Occidentului, de la deconstrucție la decanonizările generate de etosul multiculturalist.

În cazul lui Virgil Nemoianu, influența lui Vianu este probabil mai degrabă implicită. Ea apare, în schimb, cât se poate de explicit la Sorin Alexandrescu. Autorul impresionantei monografii despre William Faulkner reușește paradoxul de a fi un „structuralist organicist”, o formulă de el însuși propusă ce combină două noțiuni care am spune că se exclud prin definiție. Nici Alexandrescu nu găsește însă vreo incompatibilitate între structuralismul francez sau formalismul rus și american și stilistica lui Vianu, deși aceasta din urmă era alimentată de cu totul alte tradiții de gândire. Viitorul profesor de la Amsterdam nu se îndoiește, totuși, încă din anii '60 că „adevărata continuare a stilisticii lui Vianu constă în studiile (...) de poetică structurală”⁸. În *lobby*-ul pe care tânărul critic, încă aflat în România, îl face „științei literaturii”, precursoratul lui Vianu este pe alocuri mitizat. Acest precursorat îl ajută nu doar în eforturile de a legitima o direcție de cercetare lipsită până atunci la noi de prestigiu și de aderenți, dar și în tentativele de a-și forja o concepție critică proprie. Înțelegerea exegezei ca descoperire a unei „arhitecturi de simetrie”⁹ constituie o probă de continuitate cu modelul Vianu. Spiritul maestrului român domină, de fapt, litera teoriei străine citată cu religiozitate de tânărul critic; de pildă, dacă atât formalistilor ruși, cât și noilor critici americani le era specifică logica tensiunii, contradicției și diferenței formale, imaginea echilibrului armonic prin care Sorin Alexandrescu definește textul e mai direct datorită gândirii lui Vianu: „construcție arhitectonică a faptelor de expresie, (...) clădire al cărei contur indică o suprapunere de etaje, construite însă după un plan arhitectonic unic”¹⁰. În plus, deși a fost cel mai energic susținător român al poeziei structurale, Sorin Alexandrescu a practicat, de fapt, o critică de text, care nu doar că a păstrat problematica tradițională a valorii, dar a încercat și deschiderea spre tipologii culturale, ca în monografia *William Faulkner*. Încă un argument, iată, pentru a-l situa în proximitatea intelectuală a lui Tudor Vianu.

Oricum, atât la Alexandrescu, cât și la cei mai mulți dintre cercetătorii anterior menționați, figura lui Vianu începe tot mai mult să fie invocată ca probă a unei pledoarii pentru „obiectivizarea” criticii. Ea începe să fie formulată de la începutul anilor '60 ca polemică față de maniera estetizantă/impresionistă de a înțelege esteticul, ce își recucerea drept de cetate în critica noastră o dată cu liberalizarea culturală. Modelul Vianu este, astfel, revendicat la concurență cu modelul călinescian, într-o polaritate simbolică pe care a recunoscut-o în mai multe rânduri chiar cel mai prestigios călinescian, Nicolae Manolescu

⁷ Virgil Nemoianu și Sorin Alexandrescu, „Dialog despre critica literară”, *Familia*, nr. 8, august 1967, p. 20.

⁸ Sorin Alexandrescu, note la René Wellek, Austin Warren, *Teoria literaturii*, în românește de Rodica Tiniș, studiu introductiv și note de S. Alexandrescu, București, EPLU, 1967, p. 420.

⁹ Eugen Simion, „Tudor Vianu”, în *Scritori români de azi*, vol. II, București, Cartea Românească, 1977, p. 370.

¹⁰ Sorin Alexandrescu, „Analiza de text și critica organică”, *Viața românească*, nr. 12, decembrie 1965, p. 141.

(începând cu nedreptul său articol intitulat peremptoriu "Tristețea erudiției"). Totuși, chiar dacă opoziția simbolică Vianu-Călinescu s-a menținut de-a lungul întregii posterități a celor doi autori, ar fi greu de susținut că la momentul șaizecist s-au constituit cu adevărat două paradigme critice concurente, una de substanță raționalistă, cealaltă – impresionistă. Căci mizele critice ale călinescienilor și ale universitarilor erau mai curând similare, ambele mergând, după paranteza sociologistă, într-o direcție *imanentistă*. Atât „critica de creație” cât și „analiza de text” rămâneau concentrate asupra textului. Diferența ar fi constat doar în privința limbajului analitic utilizat, precum și în statutul – mai personal sau mai impersonal – al interpretului. Este evident, de asemenea, că influența lui Călinescu, respectiv a lui Vianu nu pot fi comparate nici în cantitate, nici în calitate, nici în palierele pe care se exercită. Căci dacă numele lui Călinescu ajunge repede monedă simbolică în solidarizările critice de la jumătatea anilor '60, influența lui Vianu rămâne deocamdată mandarinală, limitată la cercuri universitare, și chiar dacă se va extinde ulterior, va putea fi cuantificată doar retrospectiv.

Prin urmare, o polemică autentică în acest sens nu s-a concretizat la momentul șaizecist. Au existat însă câteva intervenții care păreau să o anunțe, mai ales că acestea se concentrează într-un interval strâns și fertil în debateri (1966-1967). Ideea lor comună o reprezintă încercarea de a propune o contrapartidă la ceea ce începea atunci să se constituie în model critic dominant. Virgil Nemoianu susține, de pildă, necesitatea de a îmbogăți funcțiile criticii adăugând genului „curent, jurnalistic”, o „critică specializată, intrinsecă sau comparatoare”, respectiv una „eseistică, ce tinde spre filosofia culturii”¹¹. Sorin Alexandrescu, pe de altă parte, în ambele studii introductive la lucrările lui Wellek și Warren, precum și în numeroase alte articole din presă, critică relativismul evaluării literare subiective. El acuză absența din mediul autohton a unui al treilea tip de critică – alături de cea „estetică” și de cea „sociologică” – una de tip „științific”, care să nu părăsească sfera textului, dar să recurgă la un arsenal rațional de analiză, în loc de instrumentele fluide ale „intuiției”. Îl vom regăsi implicat în această polemică și pe Toma Pavel, într-o serie de articole publicate în revista *Tomis* (1967). Tonul îi este încă și mai revendicativ, autorul vorbind de „forumul prea înghesuit al presei literare”, de „puterea temporală a criticii literare de aici”, cu „snobismele ei întârziate” și „disprețul” său față de o „disciplină care își demonstrează cu calm legitimitatea”, reușind să „se integreze în viața culturală internațională”. Toma Pavel se referă la școala românească de stilistică, consolidată în jurul lui Tudor Vianu, pe care o consideră evoluând „în ciuda disprețului unora dintre criticii literari (nici măcar «în ciuda», ci pur și simplu «indiferent», «în afara»)”¹². La fel ca Nemoianu sau Alexandrescu, Pavel afirmă necesitatea unui alt nivel de reflecție critică, alături de „actul critic curent”, rămas în „sfera modestă a generalizărilor empirice”; în opinia sa, „actul teoretic este transcendent față de cel practic”, „superior ierarhic” întrucât îi „dă temei”¹³ celui din urmă.

Intervențiile neconcesive ale lui Toma Pavel nu trebuie înțelese totuși la modul absolut, ca exprimate din postura unui fanatic al teoriei, ci la modul circumstanțial, ca reacție de nemulțumire față de un anumit mediu critic și o anumită viață literară. La urma-urmelor, fosta „tânără speranță structuralistă”, format în lectura lui Hjelmslev și Jakobson, se afla el însuși într-un proces de distanțare față de teoriile abstracte care îi cuceriseră anii de facultate, distanțare mărturisită explicit în excelenta memorialistică de idei din „Fragmente despre cuvinte” (1968). Căci Toma Pavel nu pledează, de fapt, pentru gratuitate a teoriei, declarându-se împotriva „narcisismului metodologic”, ci pentru o altă modalitate de critică, una mai

¹¹ Virgil Nemoianu și Sorin Alexandrescu, art. cit., *Familia*, 1967.

¹² Toma Pavel, „Orientări în stilistica românească”, *Tomis*, nr. 5, mai 1967, p. 16.

¹³ Toma Pavel, „Critica literară sau despre «despre»”, *Tomis*, nr. 7, iulie 1967, p. 7.

„sistematică” și întemeiată teoretic. Semnificativ pentru posteritatea lui Vianu este că viitorul autor al *Lumilor ficționale*, un membru constant al cercului de stilistică coordonat de profesor, s-a format ca lingvist și abia ulterior a atacat mai direct problemele criticii literare. Apropierea sa de stilistică, în care recunoștea întâietatea și „perfecta actualitate”¹⁴ a *Artei prozatorilor români*, trebuie văzută deci ca o reorientare din care critica noastră ar fi avut numai de câștigat.

Așa cum știm însă, polemica schițată de această generație de cercetători nu s-a materializat fructuos în istoria criticii noastre. În primul rând pentru că principalii ei protagoniști au părăsit, pe rând, țara, construindu-și, fiecare, cariere academice de marcă: Toma Pavel, Virgil Nemoianu, Sorin Alexandrescu, Matei Călinescu, Sanda Golopenția. Dintre ei, Sorin Alexandrescu a revenit cel mai vocal în debaterile de după '90 pentru a susține relativizarea canonului estetic, deși el însuși regăsise între timp sentimente mai calde pentru atât de diferitul coleg de generație Nicolae Manolescu. Virgil Nemoianu, de asemenea, și-a manifestat o agendă centristă mai deschis ideologică în articolele sale de după '89 privind chestiuni politice sau de strategie culturală ale societății românești față cu modernizarea.

Altminteri, perioada lor critică românească de tinerețe nu s-a concretizat într-o direcție de idei pe care istoria criticii românești să o recupereze ca un capitol de sine-stătător. Adevărul e că în momentul istoric șazecist, blocajul criticii noastre estetice față de teorie ar fi fost greu de surclasat. Căci nevoile comunității critice românești erau atunci mult mai practice și ele vizau în principal consolidarea propriei autonomii simbolice, neutralizarea dogmatismului ideologic și recuperarea tradiției literare. Viața literară a momentului se cerea susținută printr-o „critică simpatetică” – nu „transcendentă” teoretic –, o critică de eficiență directă, atât în vederea protejării literaturii, cât și a educării publicului în spirit estetic. E greu de spus, așadar, dacă Sorin Alexandrescu, Virgil Nemoianu sau Toma Pavel și-ar fi găsit până la urmă locul și maturitatea critică în mediul intelectual autohton (deși cel dintâi rămâne și azi asociat șazecismului critic printr-o activitate publicistică mai susținută). Cu siguranță însă, ei nu s-ar fi maturizat în direcția pe care le-a permis-o ulterior mediul academic străin. În orice caz, Tudor Vianu rămâne un reper de neocolit – desigur că nu și singurul – în formarea și orientarea lor intelectuală, un reper ale cărui urme îndepărtate le regăsim și în elementul umanist din operele lor teoretice de mai târziu.

BIBLIOGRAPHY:

Sorin Alexandrescu, *Identitate în ruptură. Mentalități românești postbelice*, București, Univers, 2000.

Virgil Nemoianu, *Calmul valorilor*, Cluj, Dacia, 1971.

Virgil Nemoianu, *Arhipelag interior. Eseuri memorialistice (1940-1975)*, Amarcord, Timișoara, 1994.

Toma Pavel, *Fragmente despre cuvinte*, ediția a II-a, postfață de Mihai Șora, Pitești, Paralela 45, 2002.

Tudor Vianu, *Opere. 4-5. Studii de stilistică*, antologie, note și postfață de Sorin Alexandrescu, text stabilit de Cornelia Botez, București, Minerva, 1975.

Tudor Vianu, Al. Rosetti, Mihai Pop (ed.), *Studii de poetică și stilistică*, București, Editura pentru literatură, 1966.

¹⁴ Toma Pavel, „«Arta prozatorilor români» și problemele actuale ale stilisticii”, *Tomis*, nr. 12, decembrie 1967, p. 13.